

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Алкуин. Житие Святого Виллиборда, архиепископа утрехтского / пер. Д. Лапа [Электронны рэсурс] – Рэжым доступу: <https://pravoslavie.ru/32751.html> – Дата доступу: 20.09.2019
2. Палудан Х. История Дании. М. 2007.
3. Рыбаков В.В. Роскильская хроника // Древнейшие государства на территории СССР. М., 2003. С. 320–340.
4. Рыбаков В. В. Хроника Адама Бременского и первые христианские миссионеры в Скандинавии. М., 2008.
5. Саксон Грамматик. Деяния данов. В 2-х т. (16 книгах). Т. 1: Книги 1-X / Перевод с лат. яз. и комм. А. С. Досаева, под ред. И. А. Настенко. М., 2017.
6. Сванидзе А. А. Викинги – люди саги: быт и нравы. М., 2014.
7. Славянские хроники / Ред. сост. И. А. Настенко. М., 2011.
8. Снорри Стурлусон. Круг Земной / отв. ред. М. Стеблин-Коменский. М., 1980.
9. Швеция и шведы в средневековых источниках / Отв. ред. А. Д. Щеглов. М., 2007.

КУЛЬТУРНА-АСВЕТНИЦКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ОРДЭНА БАЗЫЛЬЯН НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў XVII – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XIX СТСТ.

М. А. Сямёнаў

Мінск, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, semionov.pankevich@yandex.by

Аўтар прапануе кароткае апавяданне пра культурна-асветніцкую дзейнасць ордэна базыліян у Беларусі ў XVII-першай палове XIX стст.

Ключавыя словы: культурна-асветніцкую дзейнасць; ордэна базыліян.

The author proposes a brief explanation of the cultural and educational activities of the order of St. Basil in Belarus in the 17th-first half of the 19th centuries.

Keywords: cultural and educational activities; order of St. Basil.

Ордэн базыліян разгарнуў сваю культурна-асветніцкую дзейнасць на тэрыторыі Беларусі ў пачатку XVII ст. Важнымі напрамкамі гэтай дзейнасці былі народная асвета і кнігадрукаванне. Вынікам стала стварэнне ўласнай адукацыйнай сістэмы і Мінскай базыліянскай друкарні. Але далейшае развіццё базыліянскай адукацыі і кнігадрукавання было спынена ліквідацыяй ордэна ўладамі Расійскай імперыі ў 1839 г.

1. БАЗЫЛЬЯНСКАЯ АДУКАЦЫЯ Ў XVII – ПЕРШАЙ ТРЭЦІ XVIII СТСТ. Навіцыята. Найпершай задачай базыліян была падрыхтоўка паслушнікаў (навіцыяў) да прыняцця манаскага пострыгу. Такая падрыхтоўка ажыццяўлялася ў навіцыятах, якія былі створаны пры некаторых базыліянскіх манастырах [1, с. 9]. Навіцыят быў супольнай школай для ўсіх кандыдатаў да манаскага жыцця і адбываўся пад кіраўніцтвам аднаго настаўніка-магістра. Ён меў дакладна вызначаную праграму і звычайна працягваўся адзін год і 6 тыдняў.

Першы навіцыят у Літоўскай правінцыі быў заснаваны ў Быцені ў 1613 ці, па іншых крыніцах, 1616 г. [6, с. 239; 7, с. 278]. Навіцыі штодзённа прысутнічалі на набажэнствах, навучаліся грамаце і чытанню на царкоўна-славянскай і лацінскай мовах, пачаткам арфыметыкі, азнаямляліся з царкоўнымі цырымоніямі і абрадамі. Выхад за межы навіцыяту дазваляўся 1 раз на тыдзень і толькі ў суправаджэнні магістра. Згодна з дадзенымі даследчыкаў больш за палову навіцыяў складалі рыма-каталікі [3, с. 119; 8, с. 459, 462–463].

Школы сярэдняга звяна. Наступнымі па ўзроўню адукацыі былі школы сярэдняга звяна для манахаў, белага (свецкага) духавенства і шляхецкай і мяшчанскай моладзі. Да такіх устаноў адносіліся канвікты і семінарыі. У 1613 г. кароль Рэчы Паспалітай Жыгімонт III Ваза сваім прывілеем дазволіў уніятам засноўваць школы. У першы перыяд дзейнасці базыліян школы знаходзіліся толькі ў 7 манастырах, у тым ліку ў Навагрудку, Мінску і Жыровічах.

Што датычыцца семінарыі для белага духавенства, то іх адкрыццё сустракала ў базыліянскім асяроддзі супраціў, звязаны з пэўным суперніцтвам паміж манахамі і белым уніяцкім духавенствам. Толькі ў 1681 г. з'явілася пастанова стварыць семінарыю ў кожнай уніяцкай епархіі, але фактычна яны не існавалі да 1720-х гг. [8, с. 476; 9, с. 31–33].

Школы вышэйшага ўзроўню. Вышэйшую ступень адукацыі ўніяцкая моладзь у пачатку

XVII ст. праходзіла ў замежных калегіумах (у асноўным езуіцкіх) і папскіх алюмнатах. У такім становішчы ў кіраўніцтва ўніяцкай царквы з'явілася жаданне стварыць сваю вышэйшую школу. У 1615 г. кіеўскі мітрапаліт І. Рудкі прадпрыняў спробу ўтварыць семінарыю ў Мінску. Семінарыя пачала дзейнічаць толькі пасля 1641 г., але была разбурана ў 1655 г. (у час вайны Рэчы Паспалітай з Рускім царствам) [8, с. 468–469; 9, с. 31–32].

Часовы заняпад адукацыйнай дзейнасці базыльян. У другой палове XVII – першай трэці XVIII ст. базыльянская сістэма адукацыі перажывала глыбокі крызіс, выкліканы наступствамі шматлікіх войнаў. Вялікая колькасць базыльянскіх школ была знішчана, астатнія прыйшлі ў заняпад [3, с. 280].

2. БАЗЫЛЬЯНСКАЯ АДУКАЦЫЯ Ў 1743 – 1839 гг. «Залаты век» базыльянскага ордэна (1743-1772 гг.). Базыльянскія школы пачалі актыўна развівацца пасля Дубненскай капітулы 1743 г. і аб'яднання Літоўскай і Рускай кангрэгацый Ордэна базыльян. У Літоўскай правінцыі ў 1748 г. філасофскія студыі былі заснаваны ў Полацку, а багаслоўскія ў Вільні. Загадам былі адкрыты новыя багаслоўскія студыі ў Полацку і Лаўрышаве, філасофскія – у Віцебску, рыторыкі – у Ануфрыева. У 1748 г. адкрыўся навіцят у Беразвеччы [6, с. 239–240].

Новым імпульсам для развіцця сістэмы базыльянскай адукацыі быў ліст папскага нунцыя протаархімандрыту ордэна ад 24 красавіка 1751 г., у якім гаворыцца аб незадаволенасці Папы Рымскага Бенедыкта XIV (1740–1758 гг.) колькасцю базыльянскіх школ.

Крызіс педагагічнай дзейнасці быў пераадолены ў перыяд з 1754 па 1772 г. Сярэднія школы (канвікты) у перыяд 1754–1772 гг. знаходзіліся пры 21 манастыры ордэна. Вышэйшыя курсы выкладаліся ў 14 школах. У другой палове XVIII ст. базыльяне займалі ў публічнай адукацыі трэцяе месца пасля езуітаў і піяраў

Такім чынам, да 1772 г. базыльяне ўтварылі дастаткова ўстойлівыя формы адукацыйных устаноў: навіцяты, ніжэйшыя парафіяльныя школы, сярэднія школы, семінарыі для белага духавенства [8, с. 450–462; 9, с. 37–38].

Базыльянская адукацыя ў апошняй трэці XVIII ст. Становішча Ордэна базыльян рэзка змянілася пасля першага падзела Рэчы Паспалітай (1772 г.). У 1773 г. былі створаны 2 новыя правінцыі: Беларуская (на землях, адышоўшых да Расійскай імперыі) і Галіцкая (на землях, адышоўшых да Габсбургскай манархіі). У складзе Рэчы Паспалітай засталіся Літоўская і Руская правінцыі [6, с. 219–221].

У 1773 г. была створана Адукацыйная камісія Рэчы Паспалітай. Базыльяне далучыліся да яе педагагічнай дзейнасці, у тым ліку карысталіся яе падручнікамі і праграмамі [3, с. 280].

У 1776 г. на тэрыторыі ВКЛ базыльяне адчыняюць 3 новыя сярэднія школы: у Беразвеччы, Паддубісе, Свержані. Да 1792 г. агульная колькасць ордэнскіх школ такога тыпу дасягнула сямі (Беразвечча, Баруны, Жыдычын, Жыровічы, Паддубіс, Свержань, Талачын) [4, с. 118–119]. Аднак новыя школы адкрыліся без згоды з Адукацыйнай Камісіяй. І хоць гэтыя школы не былі зачынены, яны не атрымалі афіцыйнага статусу. Сярэднімі школамі да 1792 г., згодна рашэнню Адукацыйнай Камісіі, сталі толькі дзве з іх: беразвечская і жыровіцкая. Навучальныя ўстановы гэтага тыпу мелі тры класы, у кожным з якіх было двухгадовае навучанне [4, с. 120–121].

Базыльянская адукацыя ў першай палове XIX ст. У 1808 г. базыльяне Літоўскай правінцыі мелі на ўтрыманні 12 школ, з іх 11 на тэрыторыі Беларусі: у Беразвеччы, Барунах, Брэсце, Жыровічах, Касуце, Лагойску, Ракаве, Свержані, Сяльцы, Талачыне, Чарэі [4, с. 120–121]. У пачатку XIX ст. базыльяне па колькасці вучняў у іх сярэдніх школах апырэджалі нават езуітаў і піяраў. Важнай для базыльян у іх школьнай дзейнасці з'явілася падтрымка Віленскага ўніверсітэту, які пасля скасавання Адукацыйнай Камісіі прыняў кіраўніцтва школьнай адукацыяй на землях былога ВКЛ. У цяжкі для ордэна час (пачатак XIX ст.) менавіта прафесары ўніверсітэту выступалі супраць ліквідацыі базыльянскіх манастыроў і перадачы іх маёмасці ўніяцкаму прыхадскаму духавенству [4, с. 122–123].

У базыльянскіх школах навучаліся прадстаўнікі розных сацыяльных катэгорый. Большасць вучняў паходзілі з шляхты (70–84 %). Хутчэй за ўсё, у большасці гэта былі прадстаўнікі лацінскага абраду. Самі базыльяне не заўсёды фіксавалі абрад сваіх вучняў у школьных дакументах. Ва ўсякім выпадку па школах, якія знаходзіліся ў Беларускай (1780–1833 гг.) і Літоўскай (1743–1833 гг.) ордэнскіх правінцыях такая інфармацыя не была знойдзена даследчыкамі. Сыны ўніяцкага духавенства таксама вучыліся ў базыльянскіх школах. У Барунах, Брэсце і Жыровічах у 1800 – 1802 гг. іх было каля 15 % ад колькасці ўсіх вучняў, у

Віцебску ў 1828 г. – каля 20 %. У базыльянскіх школах праходзіла навучанне мяшчанская моладзь [4, с. 126–127].

Развіццё базыльянскіх сярэдніх школ спынілася ў 1820-я гг. Выцісканне бызэльян з адукацыйнай сферы з’явілася вынікам унутранай палітыкі Расійскай імперыі пасля 1825 г. Удзел прадстаўнікоў ордэна ў паўстанні 1830–1831 гг. паскорыў працэс ліквідацыі базыльянскіх сярэдніх школ. З 1832 г. пры дапамозе салдатаў базыльянскія манастыры занімаюць праваслаўныя. У гэты час яшчэ дзейнічалі сем сярэдніх школ ордэна. Базыльянскія школы, якія захаваліся да 1839 г., пасля Полацкага царкоўнага сабору былі пераведзены ў разрад акадэмічных і з гэтага часу дзейнічалі як губернскія гімназіі і павятовыя школы [2, с. 32; 3, с. 281; 4, с. 128–129].

3. КНИГАВЫДАВЕЦКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ОРДЭНА БАЗЫЛЬЯН. Мінская друкарня. Гісторыя базыльянскай друкарні ў Мінску (1790 – 1793 гг.) з’яўляецца маладаследаванай тэмай. Існуе мала звестак аб яе выданнях. Праваслаўны манастыр існаваў у Мінску з XV ст. Манастыр перайшоў да ўніяцкай царквы ў 1596 г. Мінскі базыльянскі манастыр перажыў падзеі вайны Рускага царства з Рэччу Паспалітай (1654–1667 гг.). Замойскі царкоўны сабор (1720 г.) актывізаваў дзейнасць манахаў. Аб першай базыльянскай друкарні ў Мінску ўзгадваў каралеўскі дэкрэт Уладзіслава IV Вазы, выдадзены ў 1633 г. на «рускай» (старабеларускай) мове. У дэкрэце была ўзгадка, якая называе друкарню «...для друкавання ўсялякіх кніг і выхавання ў іх людзей годных як духоўных, так і свецкіх...» Аднак не захавалася ніякіх кніг, выдадзеных мінскай друкарняй да 1790 г., а таксама ніякіх спісаў выдадзенай літаратуры або ўзгадак аб выданнях у крыніцах. Таму можна меркаваць, што друкарня ў перыяд 1634 – 1789 гг. увогуле не была ўтворана або была маленькім прэсам, які забяспечваў прадукцыяй толькі патрэбы самога мінскага манастыра, а пазней яго выданні былі цалкам знішчаны (магчыма ў другой палове XIX ст.). Мінская базыльянская друкарня дакладна пачала сваю дзейнасць у 1790 г., таму што тады з’яўляецца першае выданне з такім адрасам. У 1790–1792 гг. з’явілася 6 выданняў на польскай мове. Не высветленай з’яўляецца гісторыя друкарні ў 1793–1799 гг. Па адных дадзеных, не захаваліся выданні з гэтага часу; па іншых за XVIII ст. было выдадзена ўсяго 14 пазіцый, што дазваляе меркаваць, што ў гэты перыяд было выдадзена яшчэ 8. З 1793 ці 1797 г. друкарня магла належаць мінскаму губернскаму праўленню. Канкрэтная дата ліквідацыі мінскай друкарні ў крыніцах пакуль не выяўлена. З шасці выданняў, напісаных на польскай мове, толькі адно можна аднесці да мастацкай літаратуры; астатнія з’яўляюцца лістоўкамі, бо друкарня часткова абслугоўвала дзейнасць Вялікага сойму ў 1791 г. У 1794 г. мінскія базыльяне далучыліся да паўстання пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі, пратэстуючы такім чынам супраць другога падзелу Рэчы Паспалітай і далучэння Мінскага ваяводства да Расійскай Імперыі. [5, с. 110; 9, с. 65–66].

Базыльянскія друкарні на тэрыторыі ВКЛ (Вільня, Супрасль, Мінск) выдавалі як царкоўную літаратуру, так і мастацкія творы, развіваючы такім чынам культуру беларускіх зямель. Акрамя таго ў друкарнях выдаваліся кнігі навуковага характару і падручнікі для базыльянскіх школ, што звязвае кнігавыдавецкую дзейнасць ордэна з адукацыйнай і дазваляе аб’ядноўваць іх у адзіную культурна-асветніцкую дзейнасць.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при Управлении Виленского учебного округа. Т. 12 : [документы 1617 – 1709 / предисловие Ю. Ф. Крачковского]. Типография А. Г. Сыркина, 1900.
2. Дубянецкая І. М. Базыльяне // Рэлігія і царква на Беларусі: Энцыкл. давед. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2001. С. 31–32.
3. Кірзеў В. Р. Базыльянскія школы // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 1. А-Беліца. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 1993. С. 280–281.
4. Климов С. М. Базилиане: [история ордена св. Василия Великого (базилиан)]. Могилев : МогГУ, 2011.
5. Марозава С. В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596–1839 гады). Гродна : ГрДУ, 2001.
6. Нарис истории Василиянского Чину Св. Йосафата. Рим : Видавництво ОО. Василиян, 1992.
7. Пазднякоў В. Базыльяне // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2 т. Т. 1: Абаленскі – Кадэнцыя. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2007. С. 278–279.
8. Петров Н. И. Очерк истории Базилианского ордена в бывшей Польше // Труды Киевской Духовной Академии. 1870. № 5. С. 428–494.
9. Pidlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie: szkoly i książki w działalności zakonu. Warszawa, Wrocław : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.